

УДК 574+ 502.3

**ГЕОПРОСТОРОВА ДИНАМІКА СОЦІОЕКОСИСТЕМИ
МІСТА ЛЬВОВА У ХХ СТОЛІТТІ****М. Назарук***Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Висвітлено роль земельних ресурсів у функціонуванні соціоекосистеми міста Львова у ХХ ст. Розглянуто сучасний стан та проблеми використання земельних ресурсів міста Львова, їхню структуру та динаміку.

Ключові слова: земельні ресурси, структура і динаміка, соціоекосистема.

Регіональні соціоекологічні дослідження пов'язані з оцінкою взаємозв'язку та взаємодії суспільства і природи в межах тих чи інших територій. Суттєву роль у них відіграють географічні дослідження, виконані в тісній взаємодії фізичної, соціальної та економічної галузей географічної науки. На цій підставі можна вирішити завдання комплексної організації території (міської, сільської, природно-заповідної), а також визначити вплив та масштаби перетворювальних заходів, оцінити природний потенціал території, проаналізувати соціоекологічну ситуацію (питання якості життєвого середовища) тощо. Зокрема, еколого-географічні дослідження дають змогу на підставі комплексного географічного аналізу виконувати просторово-часове оцінювання територій, яка сприяє використанню природних ресурсів відповідно до соціально-економічних потреб регіону. Адже відомо, що кожна соціоекосистема складається з мозаїки геоекосистем, які поєднують певний різновид господарського використання території (орні землі, лісонасадження, землі призначенні під забудову, промислові території, аеропорти) з певним типом корінних геосистем. За сучасних умов господарювання незмінні геоекосистеми, як складові соціоекосистеми відповідного рангу, перебувають під контролем людини і виконують певну соціоекологічну функцію.

Територію міста Львова в різні історичні епохи досліджувало багато вчених. Достатньо публікацій присвячено австрійському, польському періоду розвитку Львова. Сьогодні окремі публікації з'являються в популярних виданнях. Останнім десятиліттям чималий внесок у вивчення просторової структури міста, особливості її заселення зробили історики Ярослав Ісаєвич, Ярослав Дашкевич, Ярослав Грицак, Тетяна Гошко, Мирон Капраль. Однак у цих працях недостатньо уваги приділено просторовим змінам у географічному середовищі міста, зокрема змінам, що відбулися в структурі земельних ресурсів.

Ми мали на меті вивчити структуру земельних ресурсів міста Львова, особливості її змін, що відбулися у ХХ ст. а також вплив різних видів антропогенної діяльності на земельні ресурси та причини їхнього погіршення, особливості управління земельними ресурсами міста, їхній правовий статус.

У ХХ ст. вперше справа про розширення меж міста порушена міською радою 21 січня 1901 р., коли виникло питання про приєднання підльвівських громад, тоді це пи-

питання визнано передчасним. Водночас його періодично поновлювали в 1904, 1908, 1910, 1912, 1914, 1917, 1919 рр. [4]. Для розширення території Львова брали насамперед місцевості, які були: а) найближчими до міста і найбільше забудованими; б) придатними для розташування промислових об'єктів або мали поклади води, торфу, глини; в) перспективними з погляду розвитку комунікацій; г) багаті на ліси та поля, що могли стати основою міських парків, цвинтарів та садових комплексів.

Спочатку йшлося про прилучення лише трьох найзаселеніших та найближчих до Львова сіл: Клепарова, Замарстинова і Знесіння. У цьому разі площа “Великого Львова” збільшилася б з 32,23 до 53, 36 км².

Протягом наступного етапу планували приєднання ще п'яти сільських громад: Білогорщі (Левандівки), Сигнівки, Кульпаркова I, частини Котельників та Кривчиць. Територія Львова мала б тоді 63,8 км². За третім етапом мали приєднати: Голоско Мале, Голоско Велике, частину Рясної Польської, Козельники, Скнилівок, Кульпарків II, дальню частину Кривчиць, частина Лисиничів, Ляшок Мурованих, Збоїська. У результаті цього територія “Великого Львова” мала б досягти 82 км² [7].

У післяавстрійський період відсутність загальної програми розвитку Львова породила гостру критику. Лише в 1928–1935 рр. під керівництвом І. Дрекслера був розроблений проект “Великого Львова”, що в загальних рисах відповідав сучасному генеральному плану. В ньому вперше поставлено завдання перспективного розвитку міста в масштабах приміської зони.

Десятого квітня 1930 р. Рада Міністрів УРСР прийняла розпорядження про розширення меж міста Львова. В межі міста було включено з повіту Львівської гміни Замарстинів, Клепарів, Голоско Мале, Знесіння, Сигнівку і Кульпарків I і II, Білогорщу, Козельники, Кривчиці. Загальна площа приєднаних теренів становила 34 км². Загалом у нових межах площа Львова становила 66,9 км² [4].

Поділ міста на райони вперше зроблено наприкінці 1939 р. Спочатку райони називали так: Центральний міський (з 1940 р. Сталінський), Залізнодорожний (з 1940 р. Залізнодорожний; потім Залізничний), Червоноармійський, Шевченківський [1].

Відповідно до Указу Президії Верховної Ради УРСР від 5 квітня 1951 р., у місті утворено Ленінський район (зараз Галицький) з частини Сталінського, Залізничного та Червоноармійського районів [6].

Червоноармійський (нині Личаківський) район утворено за Указом Президії Верховної Ради УРСР від 23 травня 1969 р. з частини території Ленінського і Шевченківського районів; 12 квітня 1973 р. утворено Радянський (тепер Франківський) район з частини території Залізничного і Ленінського районів [6].

Значні зміни в територіальних межах Львова відбулися у другій половині ХХ ст., зокрема, за матеріалами Львівського обласного Державного архіву:

1952 р., 13 червня – до складу міста введено населені пункти Скнилівок, Підсигнівка, Сихів Пустомитівського району, Старі Збоїща, Великі Кривчиці, Малі Кривчиці Новояричівського району;

1955 р., 27 квітня – до території міста введено понад 1 200 га, зокрема хутір Лисеничі (продовження вул. Леніна – тепер Личаківська) з автобазою, дріжджевий завод, с. Козельники Винниківського району (88,8 га), хутір Боднарівка Пустомитівського району, частину території Брюховицького району. До 1956 р. до території міста приєднано також хутір Богданівна Пустомитівського району. Остаточне введення цих населених пунктів в межі міста було закріплене рішенням облвиконкому від 2 квітня 1958 р.

1957 р., 6 червня – рішенням облвиконкому місту підпорядковано Брюховицьку селищну раду;

1958 р., 2 квітня – приєднано населені пункти Гори, Кам'янка, Нові Збоїща, Колонія;

1958 р., 17 червня – приєднано Голосівку;

1959 р., 26 вересня – рішенням облвиконкому підпорядковано місто Винники;

1963 р., 10 червня – Рудненську селищну раду Пустомитівського району підпорядковано Залізничній райраді м. Львова;

1978 р., 27 квітня – Указом Президії Верховної Ради УРСР в межі міста введено землі промислової зони площею 1 266,8 га; с. Білогорщу Водянської сільради і земельну площу 790,8 га з Нестерівського, Пустомитівського і Яворівського районів, яку за генеральним планом розвитку міста передбачали використати під промислове і житлове будівництво.

Загальна площа сучасного міста Львова становить 171,0 км². Як бачимо, площа Львова протягом ХХ ст. збільшилася майже в шість разів.

На сучасному етапі вже декілька років поспіль тривають розмови про необхідність ухвалити концепцію розвитку міста і генеральний план Львова. Найбільше дискусій навколо проблеми житлової забудови міста. Питання з житлом у Львові пропонують вирішити двома шляхами: приєднанням навколишніх сіл до Львова, а також ущільненням наявних забудов. Оптимізація будь-якої соціоекосистеми значно залежить від населення, яке проживає в цій соціоекосистемі. В період інтенсивної розбудови Львова відбулися зміни якісних характеристик рівня урбанізованості території Львова. Спочатку збільшилася кількість населення лише на передмістях, хоча ближче до ХХ ст. ситуація дещо вирівнялася. В 1880 р. Львів став стотисячним містом, у 1910 р. Львів мав 206 тис. мешканців (разом з військом), а через 30 років – у 1940 р. – уже 430 тис. [5]. Пізніше населення Львова збільшувалося в такій послідовності: 1959 р. – 436 937 осіб, 1970 – 579 426 осіб, 1979 – 692 717, 1989 – 816 171, 2001 р. – 758 326 осіб. Одночасно зі збільшенням кількості зростала щільність населення з 22 мешканців на 1 га у 1857 р. до 38 мешканців у 1921, та 47 мешканців у 1931 р.

Міська громада хоче жити в безпечному та здоровому місті, яке б давало змогу самореалізуватися особистості та комфортно почуватися у людському та просторово-часовому оточенні. Для досягнення цього необхідно виявити всі природно-просторові умови та ресурси, їхні компоненти, властивості, стан, можливості та межі використання, щоб їхня деградація не стала незворотною. В місті треба забезпечити та втримати певну міру природної натуральності міського середовища внаслідок обмеження антропогенного тиску на територію.

Станом на 1 січня 2000 р. загальна площа Львова, що охоплювала Винники, Брюховичі і Рудно, становила 17 101 га. Під житловою забудовою було 3 364 га (20% території міста). Площа сільськогосподарських угідь у межах міста дорівнювала 1 723 га, або 10 % загальної площі. Значні території займали також заклади, установи, організації (2 884 га), промислові підприємства (1 792 га), підприємства та організації транспорту (895 га), вулиці і площі (1 158 га), території Міністерства оборони України (918 га), ліси та інші вкриті деревною рослинністю площі (3 366 га). Землі запасу у місті становили 3 349 га. Найщільніше забудована центральна частина міста (Галицький район).

Природний дефіцит земельних ресурсів міста обтяжений нераціональністю його забудови. На території міста великі площі займають малоповерхові житлові будинки

1960–1970-х років забудови, дачні ділянки, одноповерхові гаражі тощо. Невиправдано великі ділянки зайняті підприємствами (забезпеченість землею у 2,5–3,0 рази перевищує європейські нормативи). Інтенсивність забудови території міста Львова в середньому становить 60%. За площею переважають ділянки з інтенсивною забудовою 50–80% (68% території). Інтенсивність забудови збільшується від периферії до центру, винятки – сучасна багатоповерхова забудова Сихівського масиву та промислові території в західній частині міста.[4]. Важливого значення у місті набуває раціональне розміщення промислової зони щодо селітебної. Згідно з нормативами, передбачені спеціальні санітарно-захисні зони – проміжки між промисловими підприємствами і найближчими житловими та громадськими будинками – завширшки від 50 до 1 000 м. Інтенсивний розвиток м. Львова у другій половині ХХ ст. став причиною нераціонального розташування промислових підприємств усередині житлової забудови. Колишні периферійні ділянки міста 60-х років ХХ ст. (вулиці Володимира Великого, Наукова, Кульпарківська тощо) стали осередками нових житлових масивів. Промислові підприємства займають найзручніші для будівництва ділянки у західній, північно-західній та південній частинах міста.

Протягом ХХ ст. значно збільшилася площа зелених насаджень. Якщо у 1933 р. площа парків і скверів становила 174,65 га, то станом на 1 січня 2000 р. – 518 га. [2]. Динаміка розвитку зеленої зони міста описана в праці В. П. Кучерявого [3]. Автор зазначав, що протягом 1951–1955 рр. площа зелених насаджень збільшилася на 60 га, у період 1956–1965 – майже на 1 000 га, у тому числі площі загального користування – на 132 га. Протягом 1971–1980 рр. у зеленій зоні створено понад 1 000 га нових насаджень, зокрема в житлових масивах – 227 га, на вулицях – 35, в парках та скверах – 192 га. [3]. В цей час завершено формування єдиної системи зелених насаджень. Загалом площа зелених насаджень у межах міста становить 4 419 га, або 26% від площі міста. На одного мешканця Львова припадає близько 54 м² зелених міських насаджень. Головними об'єктами системи зелених насаджень міста є парки, лісопарки і зелені зони, крім естетичної і рекреаційної функції, вони відіграють важливу роль оптимізації міської соціоекосистеми.

На території міста є три об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення загальною площею 81,7 га (ботанічні сади Національного лісотехнічного університету і Львівського національного університету імені Івана Франка, пам'ятка садово-паркового мистецтва “Стрийський парк”) та 13 об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення загальною площею 602,7 га, до складу яких введено регіональний ландшафтний парк “Знесіння” (312 га), ботанічний сад Львівського медичного університету (1,5 га), лісопарк “Погулянка” (100,3 га), дві геологічні пам'ятки природи – “Медова печера” (1,2 га) і “Кортумова гора” (21,4 га), вісім парків-пам'яток садово-паркового мистецтва (166,3 га). Загалом площа природно-заповідного фонду на території міста становить близько 16% від міської зеленої зони та 4% від загальної площі міста.

Сьогодні на території міста Львова розташовано 13 кладовищ, зокрема, закриті дев'ять кладовищ загальною площею 13,01 га: у мікрорайоні “Білогорща”, вул. Повітряна, вул. Тракт Глинянський, вул. Майданна, вул. Варшавська, вул. І. Мазепи, у парку “Знесіння”, в мікрорайоні “Рясне”, вул. Мідна; напівзакриті – музей “Личаківський цвинтар” (42 га.), “Янівське” (32,33 га); діючі – “Сихівське” (19,72 га), і “Голосківське” (74,83 га). Загальна площа кладовищ – 185,8 га.

Отже, протягом ХХ ст. відбулися значні зміни в територіальній структурі Львова. Місто протягом минулого століття розвивалося внаслідок розширення території. Однак якщо в попередні епохи його вплив на прилеглі території був незначний, то в ХХ ст. він змінив околиці Львова. Розвиток міста значно відбувався внаслідок переродження сільських населених територій у міські та їхнього постійного розростання. Через забудову центральної частини міста (пізніше через будівництво Оперного театру) проведено штучну переорієнтацію русла річки Полтви з повними змінами гідрорежиму заплавної ландшафтів. Одночасно зменшено лісові масиви в басейнах Клепарівського, Голосківського та Кривчицького потоків. В умовах міста формуються ландшафти з чітко вираженими сільськими, промисловими, транспортними функціями і їхнє співвідношення протягом століття змінилося.

Отже, невизначеність правового статусу великої частини земель міста:

несприятлива територіально-планувальна структура міста, зумовлена підпорядкованістю інтересам нарощування промислового потенціалу, призвела до нераціонального використання земельних ресурсів у межах міста, до деформацій у їхньому структурному співвідношенні;

в аспекті власності: внаслідок, зокрема, незавершеності процесів, з одного боку – розмежування земель державної і комунальної власності, з іншого, – розмежування земель Львова і Львівської обл. Не врегульовано права мешканців багатоквар-тирних будинків та прибудинкові території; власників садових ділянок, розташованих на території міста;

в аспекті цільового призначення: не визначено юридичних меж природно-заповідного фонду, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення, земель водного, лісового фондів, зелених зон загального користування; немає достатнього правового врегулювання порядку зміни цільового призначення земель, що відкриває можливості для зловживань;

непрозорість земельних відносин і земельного ринку. Прозорого ринку землі в місті фактично не існує. Земельний кадастр міста та інформація про наявність і стан земельних ділянок у місті є закритими;

принципові питання розвитку, планування, забудови та іншого використання території міста вирішуються без участі жителів міста.

У третьому пункті першої глави розділу “Земельного кодексу” України йдеться про те, що “Використання власності на землю не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі”, з чого випливає, що питання використання земельних ресурсів треба розглядати передусім з погляду екологічної доцільності для суспільства. Цей постулат мав би бути прийнятий за основу в разі формування соціоекосистеми міста Львова.

1. Док. № 222, Державний архів Львівської області. Ф.Р-6. Оп.1. Спр.7. Арк. 1–4; Ф. Р-164. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 3.

2. Екологія Львова в цифрах і фактах // Міський екол. бюлетень. – 2002. – № 1. – 60 с.

3. Кучерявий В.П. “Зелена зона города”. – К.: Наук. думка, 1981. – 248 с.

4. Скробала В. Функціональні ландшафти м. Львова та проблеми їх оптимізації // “Зелені міські зони – від проблем до розв’язків”: Матеріали міжнар. конф. – Львів, 2005. – С. 37–42.

5. Степанів О. Сучасний Львів. Путівник – Львів: Фенікс, 1992. – 144 с.

6. Указ Президії Верховної Ради УРСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1951. – № 2. – С. 9; 1969. – № 22. – С. 203; 1973. – № 17. – С. 148. – Док. № 299.
7. *Bonusiak Andrej*. Lwow w latach 1918–1939. Ludnosc–Przestrzen–Samorzad. – Rzeszow: Wyd-wo wyzszej szkoly pedagogicznej, 2000.

THE GEOSPATIAL DYNAMICS OF LVIV CITY'S SOCIOECOSYSTEM IN THE XX CENTURY.

M. Nazaruk

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko Str., 41, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

The role of the land resources in the function of the Lviv socioecosystem, in the XX century is determined. The modern state and problems of Lviv land resources using, structure and dynamics are considered.

Key words: Land resources, socioecosystem, the structure and dynamics.

Стаття надійшла до редколегії 07.09.2006

Прийнята до друку 27.09.2006